

ЖУСУП БАЛАСАГЫН атындагы
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИНИН

ЖАРЧЫСЫ ВЕСТНИК

КЫРГЫЗСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ ЖУСУПА БАЛАСАГЫНА

ЖУСУП
БАЛАСАГЫН

Выпуск 5

ISBN 9967-21533X

Аман кызы Б., Чоробаева Н. А. Ч. Айтматов – көркөм салыштырууларды колдонуунун улуу чебери.....	123
Анарбекова В. Э. Кошок ырларында социалдык турмуштун чагылдырылышы	126
Анарбекова В. Э. Кошоктун этимологиясын чечмелөө.....	131
Апаева С. Х. Синтаксические функции служебных слов в русском и китайском языках.....	134
Апышева М., Абдырасулова Э. Кеңешбек Асаналиев - полемист (1-макала).....	138
Апышева М., Абдырасулова Э. Кеңешбек Асаналиев - полемист (2-макала).....	143
Апышева М.Т. Адабиятты тагдыр күткөн инсан (К.Асаналиевдин чыгармачылыгы тууралуу).....	149
Арзиева Д. К. Правовое обеспечение прав молодежи в КНР.....	153
Асакеева Д. Ж. К.Асаналиев жана көркөм чыгармачылыктагы деидеологизациялоо маселеси	159
Аскар уулу Т. Устатчылыктын бийик үлгүсү.....	163
Бабашева Б. Кеңешбек Асаналиевдин тилиндеги өзгөчөлүктөр.....	165
Бабашева Б. Токтогул Сатылгановдун чыгармаларындагы гармониялык жана дисгармониялык лексемалар.....	168
Бешкемпилова А.И. «Манас» эпосунда тууранды сөздөр уюштурган кайталоо стилдик каражатынын берилиши	173
Бешкемпилова А. И. Адамдардын сырткы кебете-кешпирин туюндурган элес туурандылар.....	178
Бикбулатова А.Р. Новометодные школы в Кыргызстане и татары просветители	182
Бикбулатова А. Р. Татары просветители и их роль в распространении джадидизма.....	185
Даваасамбуу Бадрал. Сравнение политических систем Кыргызской Республики и Монголии	190
Даваасамбуу Бадрал. Компаративистский анализ политических систем Кыргызской Республики и Монголии.....	196
Джанузакова Ж. Ч. Значимость чисел в концептуализации мира китайцами.....	206
Жантаев А.С. К.Асаналиевдин педагогдук касиети	211
Жантаев А.С. «Көркөм нарктагы» баалуулуктук башталма.....	213
Жээнбаева А. С. Употребление эвфемизмов в китайском, кыргызском и русском языках.....	216
Жунусалиева К.Т. К.Асаналиев - айтматов таануучу	221
Карымшаков С. Көркөм чындык жана чеберчилик маселелери к.асаналиевдин ой чабыттарында	228
Качкын уулу А., Ашырбеков Б.А. Влияние глобализации на воспитание детей в современных семьях	235
Көлбаева М. Акындык поэзия к.асаналиевдин изилдөөсүндө.....	238
Кулжанова А. Ж. Основные закономерности, цели и различия образования региональных торговых соглашений на современном этапе	241
Култаева Ү. Б. Тарыхый жанрдын теориялык проблемалары К.Асаналиевдин эмгектеринде	246
Мамасалиев А. Т. Частные тюрьмы: специфика и практика управления	250
Мамытбекова Ч. З. К. Асаналиев о романах Ч. Айтматова.....	255
Муратов А. Айтматов – Асаналиев: бир дайрага куйган эки өзөн	259
Муратов И. К. Распространение суфизма в Кыргызстане (X-XIX вв).....	263
Найманбаев Б. Р. Кабдрахимова А. А. Население Южного Казахстана в современный период.....	268

Адабияттар:

1. Асаналиев К Көркөм нарк. Фрунзе 1988
2. Айтмаговдун чыгармаларынын 8 томдук жыйнагы. 1-том. Б; 2008
3. Жетиген журналы 2012-ж, 12-май, №5

КОШОК ЫРЛАРЫНДА СОЦИАЛДЫК ТУРМУШТУН ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ

Анарбекова В. Э.

Жалал-Абад мамлекеттик университети

УДК: 070007

Кошок айтуу кайсы доордо башталган? Анын жаралышын шарттоочу мотиви кайсы? Психикалыкпы, моралдыкпы, социалдыкпы, материалдыкпы - кайсы шарт кошоктун айтылышын шарттайт? Булөңүттө өз мезгилинде кыйла кызык ой жүгүрткөн белгилүү адабиятчы С.Жигитов: «Жекече күйүттүн күчү эмес, социалдык-экономикалык күйүттөр мотивдердин психологияга түшүргөн салмагы адамды күйүтке салып, кошок коштурушу мүмкүн деп айткан. Айталык, матриархат доорундагы аялдардын күйөөсү өлсө, алар күйүп-бышып ыйлашы күмөндөр нерсе. Биринчиден, матриархат учурунда аялдар турмуш-тиричиликте эркекти ашкере медеп туткан эмес. Алар ал учурда коомдогу экономикалык бийликти өз колдорунда кармап турушкан; экинчиден, алардын күйөөлөрү жалгыз болбосо керек, ошон үчүн алар күйөөлөрүнүн бири өлсө эле кантип оокат кылам, кантип бала-чакамды багам деп мөгдөп калбаса керек, дүйнөдөгү артта калган айрым уруулардын киши өлгөндөгү кылган-эткени ушундай деген божомолдун негизи бардыгына далил боло алат.

Аялдардын өксөп ыйлап, какшанып кошок кошкону жеке үй-бүлө келип чыккандан кийин, эркек үй-бүлөдөгү оокатты кыймылдаткан күчкө айланып, тапчыл коом кадыресе өнүккөндөн кийин салтка айланып кетсе керек. Албетте, бала-чакалуу аял, кокус анын күйөөсү өлсө, оокат кылдырган медепинен гана эмес, жыт сиңишкен кадыркеч адамынан да айрылганына күйүп-бышат, бирок, ал күйөөсүнүн өлгөнүнө караганда өзүнүн кейиштүү абалда калганына көбүрөөк кайгырат; «бала-чакамды кантип багам, кантип оокат кылам, эми түйшүктөн түйшөлүп жүдөйм» дегендей көмүскө сарсанаалар анын көңүлүн зилдетип, эзилтип ыйлатат» [1.31] - дейт акын жана окумуштуу С.Жигитов. Илимпоз агайыбыздын ушул оюн тастыктаган 1-ден жыйналган, дагы бир мисалга токтоло кетели. Үйдүн түркүгү болгон жубайынан айрылган жесир аялдын мундуу-зарлуу кошогу:

Кокондөн келген кош накты,
Эмне деп алдым колума.
Оо, кудайым салган иш экен,
Жесирлик кыйын иш болот.
Эмне деп алдым мойнума,
Ташкенттен келген кош накты.
Эмне деп алдым колума,
Кудайым салган иш экен.
Жесирлик кыйын иш экен,
Эмне деп алдым мойнума.
Боз тайлакка жүк арттым,
Боз тайлак белин кош тарттым.
Боз тайлак бели бош экен,

Эми боз балдарга күн арттым.
Көк тайлакка жүк арттым,
Көк тайлак белин бош тарттым.
Көк тайлак бели бош экен,
Эми боз балдарга күн арттым[2] -

мында аял өзүнүн жеке турмушун айтууга да үлгүрөт, өлгөн күйөөсү менен гана бактылуу болгонун, ансыз жашос кыйындыгын, башына түшкөн азапты айтып болбостугун, жолдошуна чейин жашоосу кандай болгондугун саймедиреп айтууда. Артында калган уул-кызынын кайгысынан да кабар берет жана алардын (жетимдердин) айынан кайнисине баш кошуп, моралдык, социалдык жактан жабыркаганын байкатат.

И.Толстойдун «Статьи о фольклоре» деген чыгармасында мисалга алынгандай Патрокл өлгөндө туткун аял Брисеиданын кошкон кошогу жөнүндөгү Гомердин сүрөттөмөсү дагы: «Ага (Брисеидага) кошулуп катындар ыйлап жатты, сыртынан өлгөнгө ыйлагансыган менен, чынында ар кимиси өз кайгысын ыйлап жатты», [3.200] – делип, эркек-аял ымаласынын жамандыктагы көпчүлүккө көмүскө жактарын билдирет.

Биздин пикирибизде, кошок кошуу адамзат коомунда индивидуалдуу аң-сезим өнүккөн мезгилде

адамдар баа бере баштаган учурдан тартып, жакшылык-жамандыкты ичине сактай албаган аялзаты тарабынан аткарыла баштаган болуу керек. Ырас, жакындары үчүн адамдын жакшы, жаманы болбойт. Бирок, балким, кошок алгач жакшы адамдарга гана кошулуп, бирда алардын жакшы иштери гана айтылса керек. Андан соң, «өлүк улук» делип, жалпы баарына жакын адамдары тарабынан кошула баштаганга окшойт.

Дегеле кошокту аялзатынын кошуп калышына эмне себеп? Коомдук-социалдык жактан алганда, аялдын орду эркектикинен алда канча төмөн болуп келгени тарыхта маалым. Кайсыл гана маданиятты албайлы, аял ириде ашпоз, тикмечи, үй тазалагыч, күйөөсү менен балдарынын камын көрүүчү, көчмөн элдерде ал уй, бээ саагыч, азыктарды иштеткич, чыгыш хандыктарында гаремдин мүчөсү катары гана кызматтарды аткарып келишкен. Алардын айтчу сөзү да, сунушу да аз болгон. Ырас, өзү түшүнбөгөн социалдык тендикти издеп, козголоң кылган аялдардын бирин-экин болгонун эч ким танбайт, бирок алар доорду, көзкарашты, менталитетти өзгөрткөнгө алсыз эле. Ырас, кыргыздын кыз-келиндери алты бакан селкинчек тээп, жаштык доорунун сүргөнүндө шек жок, бирок чыгармачылык жаратмандык үчүн аларга эки учурда: биринчиси бешик терметип отурганда, экинчиси, кошок кошууда көбүрөөк мүмкүнчүлүк берилген. Натыйжада аялдар бир кубанычта, бир кайгыда көкүрөгүндөгүсүн төгүп кошок кошуп, ыйлап да, сүйүнүп да алышкан.

Биологиялык жактан деле алганда, эркектерге караганда аялдардын жүүнү бош. Алар болгон сырткы таасирлерге тез реакция беришет. Изилдөөлөргө караганда, аялдар эркектерден көбүрөөк сүйлөшөт. Кошок менен айтып чыгара албаган бугун сөзсүз сөз түрүндө кимдир бирөөгө билдирет. Мисалы, «Күйөөсү өлгөн аялдын кошогу»:

Кекилик гана жайлайт эй, Алайды,
Бул куураган шум өлүм,
Кейитет го далай адамды.
Кызыктуу жашоо маалында,
Кызыл ат гана минген эй, жылоолоп.
Кымбатым, кылчайбай кеттиң кыр салып,
Кызыл бир жүзүң нур чалып.
Аргымак ат, жылдап болот деп.
Ардагым, ак дикегин жаптырган,
Аргымак күлүк дедиртип.

Аргымак, айдап байге алдырган....,
Кара Ойдун гана башын тостурган,
Кара сан күлүк коштурган
Калайык калктан башкага,
Кадыр баркын арттырган. [4]

Бул кошок саптарында күйөөсүнүнүйбүлөдөгү орду идеалдаштырылууда. Жолдошунун социалдык чөйрөдөгү ордун бийиктетип көргөзүп, кадырлуу, сыйлуу, урматтуу, кымбат адам болгондугун баса белгилейт.

Салыштыруу аллитерация жолу аркылуу бир чече ирет кайталанат. Биринчиден, кошоктогу уйкаштыкты куугандык жана ырдын мазмунун, көркөмүн арттыруу, экинчиден кошокко чагылган ойду, кайгыны, жоготууну, өксүктү терендетип көргөзүү, зоболосун арттыруу. Башка түшкөн жоготууну, жаны кейип кабылдаган жапакеч аял экендигин туюнтуу үчүн да, аялдын кошогу узак, мазмундуу көркөм, мундуу болуш керек. Кыр башында күндөп, боз уйдө түндөп дастан айткан кыргыз үчүн, төрт сапты кураштыра салуу, жеген ашындай эле көндүм нерсе болгон. Эки сап кошо албаган чоркок аял урматталбайт, сөзгө алынып көпчүлүктө сыйлуу болбойт.

Кыргыз эли каймана мааниде сүйлөөгө өзгөчө маани берген. Жашоонун бул көрүнүшүн кайра кабыл алышка багыттап сөздү алыстан баштап, бир нерсенин четин чыгарып, угуучуну психикалык жактан даярдап, андан соң гана ток этер сөзгө өтөт. Бул айтылуу Кетбука ырчынын Чынгыз ханга уулунун өлүмүн угузганы – мыкты үлгү, таамай мисал боло алат.

Туу куйругу бир кучак,
Тулпар качты, Айганым.
Туурунан бошонуп,
Шумкар качты, Айганым.
Алтын така, күмүш мык,
Дулдул качты, Айганым.
Алтын ордо башынан,
Булбул качты, Айганым.
Агын дайра соолуп,
Көл бөксөрдү, Айганым. [5.8]

Хандын каарынан коркуп, угуза албай күү менен баштап келип, хандын «тил кесмей» каарынан кутулган ырчы сөздүн күчү менен өзүн да, элин да сактайт. Мында угузуучунун кыраакылыгын белгилеп койсо болот. Күү, каймана сөз аркылуу чындыкты кабылдап, табышмак суроолорго табышмак жооп айтылат. Кыргыз элинин байыртадан бери сөзгө маани бергендиги байкалып, азыркы учурда да эл арасында мындай маанидеги кошоктор сакталып калган:

Өлүмдүн жоктур каралы,
Пайгамбар кудай досу экен.
Оо дүйнө кетер кезинде,
Адамзат пендеси,
Жардамсыз калган өзү экен.
Бозоргон тоонун бооруна,
Бара албайбыз жол салып.
Боз топурак арасынан,
Ала албайбыз кол салып.
Кара жердин түбүнө,
Бара албайбыз жол салып.
Кара жердин түбүнөн,
Өлгөндөрдү ала албайбыз кол салып.

Ак кептер учат кыр менен,
Ак мечит бүтөт сыр менен.
Өлгөндөрдүн арманын,
Биз кургур, айтабыз ээ, муң менен.
Көк кептер учат кыр менен,
Көк мечит бүтөт сыр менен.
өлгөндөрдүн арманын,
Биз кургур, айтабыз ээ, ый менен. [6]

Бул сап, кошоктун өлүмдү угузуу түрүнө кирет. Мында өлүмдү сөз менен сыпаттап айтууда. Ошондой эле текстте берилгендей өлгөндөн сон, аны тирилтүүнүн айласы жок экендигин, көмүлгөндөн кийин кайра жер астынан ала албастыгын ачык айтканын сүрөттөөдө.

«Ат адамдын канаты», «Алдыгда атың болбосо, минсе чатың толбосо, айылга барып не пайда?» «Алыска сапар жол жүрсөң, аземдүү жорго ат жакшы» (128-б); «Эрге кезек келгенде - экиден күлүк ат байлайт» (129); «Алыска сапар жол жүрсөң, алчактаган ат жакшы» (143-б.), [7.128.129.143] - делип, улуу эпосторунан, эң майда нуска, жабылмач, макал-лакаптарына чейин бул эки нерсеге (ат, камчыга) байланышкан түшүнүктөр арбын. Булардын баары кошок жанрында колдонулат. Мисалы:

Үзөңгүсү коргошун,
Бай атам, үзбөй минген жоргосун.
Басмайылы коргошун,
Бай атам, башынан минген жоргосун.
Жоргону көрсө кайтпаган,
Жортокко бутун артпаган.
Аргымак көрсө кайтпаган,
Арыкка бутун артпаган.
Аргымак тандап ат минген,
Бай атам, ак куржун салбай салт минген.
Тобурчак тандап ат минген,
Төрбөлжүн салбай салт минген. [8]

– деген саптарда өлгөн адамдын өзү жөнүндө көбүрөөк айтылбай, тескерисинче, анын минген аты жана ат жабдыктары тууралуу баса айтылат.

Кара кыр чыга жайлаган,
Кайраным жедем.
Карала бээ байлаган,
Карала бээ кымызын.
Балдары ичкен эркелеп,
Сары - Камыш чыга жайлаган.
Сарала бээ байлаган,
Сарала бээ кымызын.
Кыздары ичкен эркелеп. [9]

– деп, кошокчу аялзатынын да жылкы баласына жакындыгы жана уул-кыздары үчүн улуттук суусундук катары кымыз жасагандыгы баяндалууда.

Баштап бир гана баштап, айтайын,
Мен кургур, бай атамдын шаанисин.
Бардык бир гана элге даык болгон,
Айтсам, айтканымча бар эле.
Айтпай бир турган жан беле,
Кагылайын, бай атам.

Куйсөм, күйгөнүмчө бар эле,
 Күйбөй бир турган жан беле.
 Алтындан гана күрөк күрөгөн,
 Бай атам, айда эле күлүк сүрөгөн.
 Күмүштөн гана күрөк күрөгөн,
 Менин болгонум атам,
 Күндө эле күлүк сүрөгөн.
 Катыранкы эле, булак башына,
 Карагер кулун байлаган.
 Карагер гана кулун энесин,
 Кара эле жорго минип айдаган.
 Долоно эле, булак башына,
 Торала эле, кулун байлаган.
 Торала эле, кулун энесин,
 Болгонум атам тору жорго минип айдаган. [10]

– мында атасынын кесиби жорго салганын, ат чапканын сүрөттөйт. Жылкыны таптоодо атайын жайлоолорго бакканын, ата жолун жолдогонун деги эле түпкү теги жөнүндө да айтылат.

Адам жана ат бул эки түшүнүк те байыртадан бери эле биринен-бирин бөлүн алгыс бир бүтүн нерсе катары каралып келген. Айрыкча, көчмөнчүлүк жана жоокерчилик менен жашап келген элдерде ат өзгөчө сый - урматка ээ болгон. Ошондуктан элибизде «Ат, аттан кийин жат» деген сөз калган. Өзү ачка болсо да атына жем, чөп берип, атын тойгузган, сууткан, ар кандай кол салууларга, каршы турууга даяр болушкан. Байыркы жоокерчилик замандарда (түрктөр доорунда VI-VIII кк.) белгилүү жоокер жоо башчысы, эл башчысы көз жумуп, сөөгү жерге коюлганда, анын минген аты да өлтүрүлүп мүрзөгө бирге, чогуу коюлган. [11]. Жоокерге кийим кечеси анын денеси менен бирге мүрзөгө коюлгандай, жоокердин аты да жана ага таандык болгон ат жабдыктары менен толук бойдон мүрзөгө коюлган. Мындай салт жоокердин минген атына болгон эң жогорку сый-урмат катары бааланган. Эң негизгиси жоокер тигил дүйнөдө да эч нерседен кемибесин, анын минген аты да болсун деген түшүнүктөгү улуу камкордук болуп эсептелинген. Ушундай камкордуктардын катарына жоокердин сөөгү менен кошо жаш аялдын кийим-кечеси, жасалгалары менен кошо мүрзөгө коюлгандыгын да айтууга болот. Ушинтип айрым бир тандалган адамдарды тигил дүйнөгө узатуу жашоону уланткан тирүүлөр үчүн чөп жоготуу, улуу тендешсиз кайгы болуп эсептелинген. Мындай кайгырууларды белгилүү баатырлардын бүтүндөп эли-жери которушкан, кайгырышкан, бешиктеги бала ыйлап, жан жаныбарлардын баары ыйлап, Тоо-гоолугунан үн катпай тунжураган Аалам буулугуп, булуттар гана тоодон-түзгө, кайгы ташып, кабар айтып удургуган.

Адабияттар:

1. Жигитов С. Ырлар жана жылдар. – Фрунзе, Кыргызстан. 1972, 31-б.
2. Информатор Жуманалиева Бактыкан. Аксы району. Мундуз айылы. 2003-ж.
3. Толстой И. И. Статьи о фольклоре. М.-Л., Наука. 1966, 200-б.
4. Информатор Кадырматова Касиет. Аксы району, Ак-Суу айылы. 2003-ж.
5. Кошоктор. 21 том. – Бишкек, «Шам». 1998, 8-б.
6. Информатор Нарбаева Сатимбү. Аксы району, Кызыл-Жар айылы, 2004-ж.
7. Кыргыз поэзиясынын антологиясы. - Бишкек. Сорос-Кыргызстан фонду. 128, 129, 143-бб.
8. Информатор Анарбекова Турсун. Акмы району, Кызыл-Жар айылы. 2005-ж.
9. Информатор Дунгулова Алмакан. Аксы району, Чие айылы. 2004-ж.
10. Информатор Сопукулова Насибү. Аксы району, Кызыл-Жар айылы. 2003-ж.
11. А.Асанканов, О.Ж. Осмонов. Кыргызстан тарыхы. Бишкек, 2004.

КОШОКТУН ЭТИМОЛОГИЯСЫН ЧЕЧМЕЛӨӨ

Анарбекова В. Э.
Жалал-Абад мамлекеттик университети

УДК: 070002

Кыргыз фольклорунда өзүнчө жанрдык касиетке өсүп жетилген, көркөмдүк сапаты боюнча элдик поэзияда өнүккөн, аткарылышында өзүнчө мүнөздүү обону бар майда формадан тартып эпикалык көлөмгө чейин өсүп жетилген, мазмунунда адамдын ички кайгысын, жоктоосун, муңун, зарлануусун, туугандык жакындыгын билдирген ырлардын бир түркүмү кошоктор. Кошок – өлүмгө байланышкан ырым-жырымдар, салт-санаалар фольклордун жашашына түздөн-түз аралашып, өзүнчө иштелип чыккан поэтикалык бир жанрдын негизги булагы болуп эсептелинет. Кыргыз элинде кошоктордун өлгөн адамга байланыштуу аткарылгандыгы Орхон-Энесай таш жазууларында сакталып калган. Ошон үчүн аларды кошок ырларынын эң алгачкы формалары деп билишет. Кошок ырлары көлөмү, тематикасы, обону жагынан айырмаланып турат. Дүйнө элдеринде адам өлгөндө аял-эркек болуп биргелешип жалпы ырдашса, түрк элдеринде, анын ичинде кыргыздарда, аялзатынын же кошокчунун аткаруусу басымдуулук кылат. Бирок кээде кезектеп кошок айткан учурлар да бар.

Кыргыздардын тоолуу аймактарында эркектердин кадимкидей кошок кошуп ыйлаганын учуратабыз. Белгилей кетсек, Жалал-Абад областынын Аксы өрөөнүндөгү Кош-Дөбө айылынын жашоочусу Гүлжигитов Масалынын баласы кайтыш болгондо, анын мезгилсиз дүйнөдөн кайткандыгын жоктоп, таппай боздоп ыйлап тургандыгын эл мындайча кошот:

Жайында салкын күздөйүм,
Кулунум, жагоолонгон куштайым.
Кулунум, жалбырттап алып уччу элей,
Жай чилде болуп муздадым.
Коңурда салкын күздөйүм,
Кулунум, коңгуроолуу куштайым.
Көтөрүлүп уччу элей да,
Эми көк жибин гана учтадым.
Эми чапсам да бүтпөйт майданым,
Кулунум, чакырсам келбес мейманым.
Эми да бүтпөйт майданым,
Кулунум, эңсесем келбес мейманым.
Сап балта эле билегим,
Кулунум, көзү өттү эле.
Солкулдак болду жүрөгүм,
Айбалта гана эле билегим.
Кулунум, көзү өттү эле,
Армандуу болду жүрөгүм. [1]

Элдик салттын талабына жараша кошок ырларын аткарууда анын мазмунуна негизги маани берип, маркумга болгон кадыр-баркты, сый-урматты билдирүү үчүн кошоктун тематикалык түрлөрүн аткарууга өзгөчө көңүл бурулган. Кошоктордун табияты түздөн-түз адам өлгөндө аткарылуучу салтка мүнөздүү болбостон, үйленүү салтында да колдонулат. Биздин өз алдынча жүргүзгөн изилдөөлөрүбүздө эл арасынан топтолгон кошок ырларынын мурункулардан айырмалангандыгын төмөнкүлөрдөн байкадык.

Жаңыча ой жүгүртүү, көркөм кыялдануу сапаттарынын пайда болуусу менен турмуштук шартка жараша аткарылышы мурунку кошок ырларында мезгили, жери, уруусу, социалдык абалы чагылдырылса, азыркы учурда алар колдонулбайт. Изилденип жаткан өрөөндөрдөн жыйналган кошоктордун тексттеринде (диндик ишенимдерде маркумдун кайра тирилип наркы дүйнөдө экинчи өмүр сүрүүлөрү) биздин эле диндик түшүнүктөгү бүтүмдөр элестетилет. Мисалы,

Балтырканы бүрдөгөн,
Энемди, Батмалары жүр деген.
Балтыркан бойлуу карагат,
Асыл бир жаның өткөн соң,
Энеке, Батмалар менен кошо жат.
Бүлдүркөнү бүрдөгөн,
Бүбүлөрү жүр деген.
Бүлдүркөн менен кожогат,
Асыл бир жаның өтүптүр,
Энекем бүбүлөр менен кошо жат. [2]
деп айтылса, дагы биринде:
Минген атың сарала,
Урматым, бейиштин ичи кызыл гүл.
Беш колуң тийбей ачылсын,
Бет алдыңа чачылсын [3]
Жети бир катар гүл бейиш,
Жемишин болсун гүл мейиз,
Жети жашар баладай.
Айлансам энем дилгирим,
Жеңил да болсун күнөөңүз.
Жашылдан болсун көшөгөң,
Айлансам энем кеңешим.
Жанатта болсун төшөгүң. [4]

Жалпысынан, кошок ырларында ритм, рифмалык ыргактык, уйкаштыктар, метафора бирдей эле: жеке адамдын мүнөзү, жүрүм-туруму эскерилип, жетишкендик каалоолору билдирилип, макталып айтылат. Аткаруу салтына карата аларды ар кандай тематикалык түрлөргө бөлүүгө болот: угузуу, керээз, жоктоо, арман жана каргыш. Биз байкоо жүргүзгөн объектилерде кошоктун бул түрлөрүн б.а. жакшылык тилектердин тескерисинче болушун каалоо да эл ичинде сакталып калгандыгына күбө боло алдык.

Кошок сөзүнүн этимологиясы «кош» жана «ок» деген эки сөздөн куралат. «Кош» сөзү көп маанилүү. Бир маанисинде «бирөө менен коштошуу учурунда айтылат». [5.556]. «Ок» - «мытыкка дүрмөттөлүүчү зат». Кыргыздарда «айтылган сөз, атылган окко барабар» деген макал бар. Анын мааниси - ооздон чыккан сөз, атылган ок, ал кайра артка кайтпайт. Кээде чочууну да (айталы, «Ок, антип айтпа!») түшүндүрөт.

Айрым диний көз караштар боюнча «кошок», «кош ак» деген сөздөн келген. Анткени өлүктү узатаарда актоо (жаназа окуу, ж. б.) салттары менен коштоп узатышат. Аллага «ак» болуп, тазарып баруу, ак кепиндеп жерге коюу. Ал ак, кош эми, сен аксын (кош+ак): «бул дүйнөгө тап-таза ак келгенсин, эми ал дүйнөгө да ак болуп баргын» деген мааниде айтылгандай.

Дагы бир мааниси - «нерсенин негизги бөлүгү, таянычы»: «жердин огу», «арабанын огу». Ушул түшүнүктөрдөн алганда, бир үйбүлөнүн эркегинин (инсандын) дүйнөдөн өтүшү, ошолүйдүн түркүгү, таянычы кулашы менен барабар. Демек, үй ээсинин экинчи кайтып келгис сапарга узатып туюнтат. Тирүүлүктө калган жакындары дагы «кош» айтып, ошол тирөөчүөнөн аргасыз ажыроого муктаж.

Түрк тилдүү элдердин байыркы доору мезгилинде «ок» деген термин этникалык бирдиктерге карата айтылган: бир нече уруу бирикмесинин же бир бүтүн элдин кандайдыр бир же бир канча бөлүгү. Байыркы Орхон-Энесай тексттеринде (VI-VII-кк.) «Он ок эли», «Тогуз ок эли» деп аталган этностук аталыштар кенен кездешет. Бул багытта Коркут Ата китеби (Китаби деде Коркут) жана «Манас» эпосторун мисалга келтирсек болот.

Бул чыгармаларда негизинен Борбордук Азиянын кең мейкиндигинде байыркы түрк цивилизациясын түзгөн, анын өчүгүүсүнө түздөн-түз катышкан түрк тилдүү этностордун байыркы тарыхы, маданияты, саясий-экономикалык мамилелери чагылдырылган.

Түрк цивилизациясын өнүктүрүүгө негиз салган этностордун ичинен гунндар, огуздар жана кыргыздардын өзгөчө орунда тура тургандыгын эч ким танып кете албайт.

Түрк тилдүү этностордун тарыхы гунндар дүйнөсүнө барып такалуусу да тарыхта маалым. Ошол көөнө тарыхта гунндар менен кыргыздардын жана кыргыздар менен огуздардын жашоо тиричилиги, алака-бериш мамилелери бири-бири менен чырмалышып, кээде биригишип, бир саясий башкарууда болушуп, кээде бөлүнүшүп, ар кимиси өз алдынча саясий бөлүктөрдү, мамлекеттерди түзгөндүгү да чындык.

Анткени, эки элге бирдей таандык болгон көөнө тарых, улуу сөз маданияты жаралган. Кылымдарды карыткан эл тарыхы «кербен» болуп «көчүп-конуп», кете бере тургандыгын жана «дөөлөтү артып, сактыкта» болгон кийинки муундар ал тарыхты улай бере тургандыгы «Коркут Ата» дастанында мындайча баяндалат. «Коркут атам баян этти, сөз сүйлөдү, бу Огузчаамэни түздү, кошту, мындай деди:

Алар дагы бу дүйнөгө келди, кетти.

Кербен сынап конду, көчтү.

Аларды да ажал алды, жерге кетти,

Өтмө дүйнө жана калды... [6. 25]

Улам мезгил өтүп улуулар кетип, алардын ордун кийинки муундар ээлей тургандыгын юаяндоодо.

«Коркут атам келип күү чалды, жер кыдырып, сөз айтып, казатта эрендер башына келгенин сүйлөдү:

«Эми кана, бек эрендер, дүнүйө меники дегендер?

Ажал алды, жер жутту, өтмө дүйнө кимге калды?

Келимдүү - кетимдүү дүйнө, соңку учу өлүмдүү дүйнө!

Ажал келгенде ар-ыймандан айырбасын!

Кадыр сени наамартка муктаж этпесин!

Алла берген үзүлбөсүн!

Ак алдында беш ооз дубе кылдык, кабыл болсун!

«Оомийин» дегендер дидар көрсүн!

Жыгыштырсын, туруштурсун, күнөөңүздү

Аты улук Мухаммед Мустафага багыштасын, Ханым, эй!!!» [6. 97]

Эл башкарган, эл бийлеген адамдардын жана элдердин көптөгөн баатырлардын минген аты, жашоосунда пайдаланылган курал-жарагы буюм-терими «ыйык» деп эсептелинген. Ушул түшүнүктө ал адамдын минген атына, алган аялына башка бирөөлөр ээлик кылуу күнөө катары эсептелинип, ал өлгөндө анын минген аты, алган эң сүйүктүү аялы кошо өлтүрүлүп, курал жарагы, буюм-терими, кийими, тамак-ашы-иши менен кошо көрүстөнгө коюлушу маркумга көрсөтүлгөн сый урмат катары гана эсептелинген. Ал маркум, тигил дүйнөдө эч нерседен кемибей мурдагыдай жашасын, кемибесин деген түшүнүк болгон. Буга ачык мисал, скиф, сак-гунн, түрктөр доорлорундагы көрүстөн мүрзөлөрүнөн казылып алынган археологиялык материалдар

жылкы мисал боло алат. Кийинки мезгилдерде маркумдун минген атын, ал кайтыш болгон күндөн баштап эч ким минген эмес. Анын жылдыгында же жыл – ашында кара ашка союлган. Мындай атка өзгөчө мамиле кылынып, ал минилбеген, жүк жүктөлбөгөн, башка минилүүчү аттардан айырмалоо үчүн жалына, куйругуна же көкүлүнө өзүнчө бир белги коюп же болбосо бир бөлүгүн кыркып, бул жылкынын өзгөчөлүгүн белгилешкен. Мындай жылкы кара аштын, кайгынын белгиси катары ага ар ким өзгөчө мамиле кылган. Бул атгы көргөн ар бир адам ага «баатырга», «башкаруучуга» мамиле кылгандай сый урмат менен мамиле кылышкан.

Ошентип, кошок сөзү адабияттарда «каза тапкан адам же күйөөгө узатылып жаткан кыз жөнүндө ый аралаш аткарылуучу ыр, «кошок» деп мүнөздөлөт. Ошондой эле тарыхта байыркы түрк урууларында «он ок»[7. 21] эли жөнүндө айтылып, таш жазма эстеликтеринде да эскерилет. Демек, кошок ырлары ошол он октордун мезгилинде элепайда болгондугу ынандыраарлык.

Адабияттар:

1. Информатор Гүлжигитов Масалы. Аксы району. Кош-Дөбө айылы, 2003-ж.
2. Информатор Хасанова Азизбүбү. Аксы району, Майли-Сай айылы, 2006-ж.
3. Информатор Алдосова Пашарат. Сузак району, Ачы айылы, Соку Таш, 2009-ж.
4. Информатор Нармырзаева Өктөмкан. Алабука району, Жапасалды айылы, 2004-ж.
5. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. – Мектеп, 1984. 556-б.
6. Коркут Ата китеби. – Бишкек, 2003, 25, 97 бб.
7. Караев Ө. Көөнө түрктөр тарыхы. – Бишкек, 1995, 21-б.

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ СЛУЖЕБНЫХ СЛОВ В РУССКОМ И КИТАЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Апаева С. Х.

Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына

УДК 410-56

Среди многих лингвистических проблем, проблема значения слова - одна из важнейших. Обсуждение семантико-синтаксических свойства слова, их теоретическая интерпретация и лексикографическое представление были предметом огромного числа публикаций, авторы которых неизменно подчеркивали важность совершенствования методов лексической семантики. Однако основное внимание уделялось изучению семантической структуры и синтаксического поведения полных (знаменательных) слов, в то время как служебные и так называемые строевые слова, т.е. слова, занимающие промежуточное положение между полными и служебными, в их семантико-синтаксическом аспекте часто оставались вне поля зрения лингвистов.

Важность сопоставительно-типологического исследования разносистемных языков определяется практическим значением его результатов для тех, кто по роду своей деятельности связан с переработкой информации на разных языках. Исследования русского и китайского языков путем сопоставления явлений одного языка с фактами другого существенно для развития языковедческой науки проявлением общего и специфического в изучаемых языках.

Понимание языка как системы знаков, имеющих двусторонний характер - единство означающего и означаемого, неизбежно приводит к выявлению различных способов выражения одного и того же значения в разных языках. Поиск сходств и различий между двумя неродственными, разносистемными языками способствует